

F 62
H

STYLWEISSEN-BURG

*Séta
a régi Székesszérvácra*

FG2

ISTVÁN KIRÁLY MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI
Szerkeszti: FITZ JENŐ
B. sorozat 4. sz.

Fitz Jenő
Séta a régi Székesfehérvárt

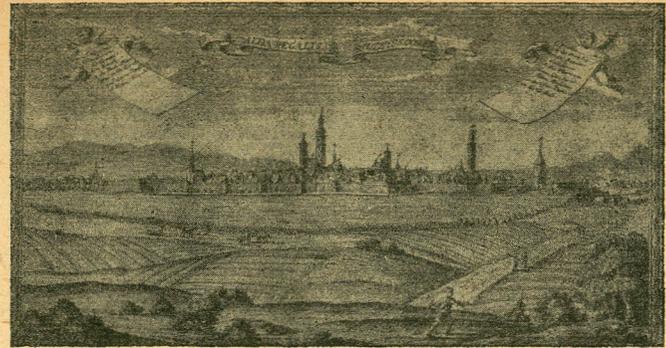
1956

SZÉKESFEHÉRVÁR

H

FEJÉR MEGYEI MÚZEUMOK
KÖNYVTÁRA
Leltári szám.: 29.650...

Kiadja
az ISTVÁN KIRÁLY MÚZEUM múzeumi bizottsága.
Készült 10 000 példányban, a Városi Tanács támogatásával.

A felületes átutazót a szokásos vidéki magyar városképben talán csak a középkori bazilika hatalmas romjai és a barokk hangulatú kanyargó utcák ragadják meg Székesfehérvárt. Pedig ez a város sokkal többet rejt magában. Története: ezer év. A honfoglalókkal kezdődik, az Árpád-fejedelmek, majd királyok családi fészke, ahol legtöbbször uralkodott, ahol Szapolyai Jánosig valamennyi királyunkat koronázták és ahol a legnagyobbak temetkeztek. A középkor első felében a magyar állami élet középpontja, a török időkben nagyfontosságú vár, amelynek birtokáért újra meg újra összecsapott a török és a császári hatalom. Azután az egyházi színezetű újjáépítés egyik fontos gyűjtőpontja. A XIX. század elején az új magyar színészet otthona, a magyar drámaírást és Vörösmartyt adta a magára találó nemzetnek.

A középkori város alakját, kiterjedését a mai belváros változás nélkül megőrizte. Északon a Ságvári Endre tér és az Ady Endre utca, nyugaton a Piac tér, keleten a Népköztársaság ut, délen a Vörösmarty tér határolta: minden oldalon széles csatornával és mocsárral. A mai belvárost körülvevő kerületek közül a Felsőváros déli fele (Budai külváros), a Palota- és Rácváros (Sziget) és az Alsóváros az Aszalvölgyi csatornáig (Új falu) a várat körülvevő fallal és vízesárokkal megerősített külvárosok voltak a XVIII. század derekáig. A mai Viziváros területét a mocsarak lecsapolásáig nagy részben víz fedte.

A hajdani királyi főváros gazdagságából a törökkori harcok és még inkább a XVIII. századi lázas építkezések alig hagytak meg valamit. A régi utcák és a kis terek azonban szinte változatlanul fennállnak ezer esztendő óta. A körteformájú belvárost észak-déli irányban 4-4 keskeny, kanyargó középkori utca osztja fel, amelyek a középen nagy, kelet-nyugat irányú térbe futnak össze. Az utcákat egymással szűk sikk-

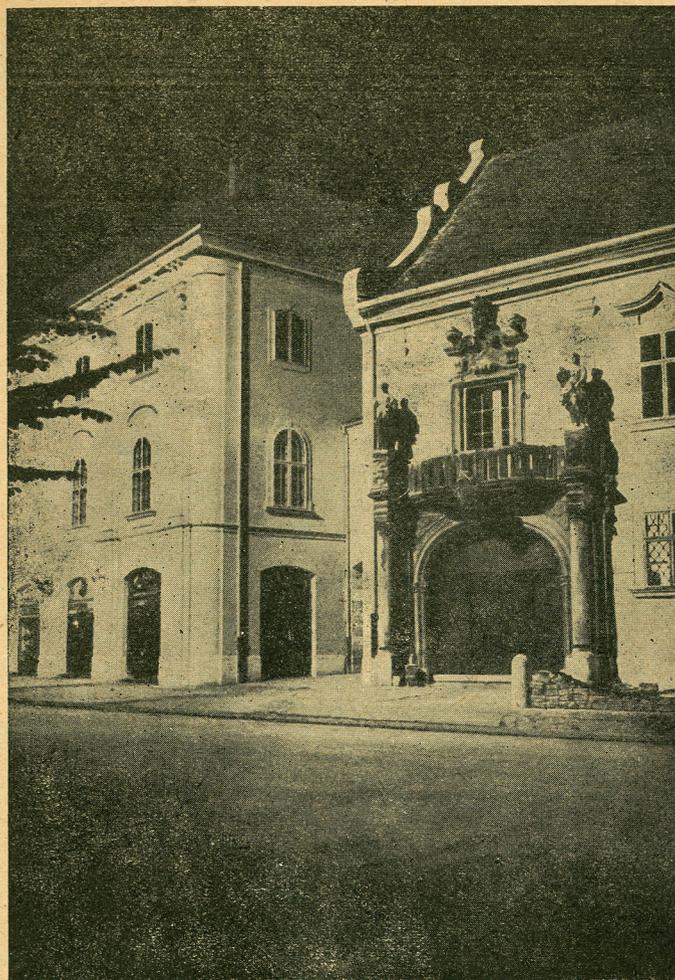
torok kötik össze. A fallal és tornyokkal körülvevett városba a XVIII. század második feléig csak két kapun át lehetett bejutni: északon a Budai kapu a mai múzeum helyén állott — 1602-ben a vár modernizálása alkalmával átépítették a Várkapu utca és a Március 15-e utca sarkára —, míg a Palotai kapu a Liszt Ferenc utcát zárta le a Piac-tér felé.

A Szabadság tér a város egész története folyamán annak középpontja, főtere volt. Itt állott hajdan a királyi palota is, amelyet István király kezdett építtetni. Magas tornya hagyomány szerint ugyanazon a helyen emelkedett, ahol most a ferencesek templomáé. A palota 1601-ben az ostrom okozta tűzvésznek esett áldozatul. A térre nézett a hatalmas királyi bazilika is, délnyugati tornya ma a szökőkút alatt rejlik a földben. A középkori épületek a város viharos története folyamán megsemmisültek, vagy átépültek, a tér azonban ma is a legszebb magyar terek egyike. Az L alakú tér hosszabb szárának déli oldalát a városi tanácsház épülettömbje foglalja el. (1. kép.) Az egyemeletes rész a régibb, már az 1690-es években állott. Különlegesen szép főbejárata, Justitia (Igazságság) és Prudentia (Okosság) allegorikus szobraival; készítette 1717/18-ban Thomas Walch kismartoni kőfaragómester. A tanácsház kétemeletes részének keleti fele az egykori Zichy-palota, amely 1781-ben copf stílusban épült. 1936/37-ben a városház bővítésére a régi városház és a Zichy-palota között emelkedő egyemeletes Bierbauer-házat lebontották és a Zichy-palotát kibővítették. A Bierbauer-ház szép sarokerkélyét az új épületszárny déli sarkán helyezték el. A volt Zichy-palota Kossuth utcai díszes kapuja külön figyelemre méltó, felette az emberfejekkel díszített kovácsoltvas erkélyrács.

A városi tanácsház egyemeletes épületének jobb sarka előtt áll a **10-es huszárok emlékműve**: magas kő talapzaton kardot tartó mezítelen bronz lovas alak, Pátzay Pál kiváló alkotása.

A városi tanácsház épülettömbjéhez méltó módon csatlakozik a **Bezerédy-ház** (Szabadság tér 7.) kétemeletes finom copf stílusú épülete, az északi oldalon a Jókai és a Zalka Máté utcák között a **Hiemer-ház** (Jókai utca 1) és a **Font-ház** (Zalka Máté utca 2). A Hiemer-ház — már a XVIII. század elején fennállt — mai formájában a XVIII. század második felének barokk-rokokó stílusát lehel. Ablakpárkányait és sarokerkélyét gazdag és változatosan finom rokokó stukkódíszítés borítja. A barokkos szoborfülkében Szent Sebestyén szobra. A Font-ház szintén a város legrégebbi épületeinek egyike, mai formájában XVIII. századi rokokó átalakítását őrzi. A XVIII. század vége óta a város tulajdona, ezt a sarkon elhelyezett városi címer is kifejezésre juttatja.

A **Ferences-templom** provinciális barokk épülete 1720—1742. között épült. Belső díszítéséből az 1745-ben elkészült gazdagon kiképzett főoltáron kívül már semmi sem eredeti. A templomhoz csatlakozó **Ferences**

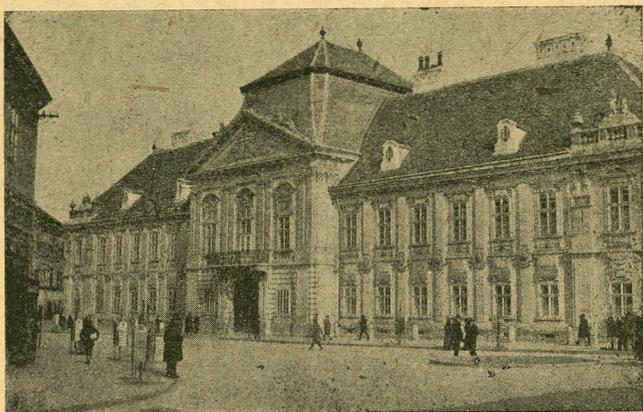

rendház ugyanazt az egyszerű, vidékies barokk stílust képviseli, mint a templom. Kőkeretes kapuja zárókövében az 1736-os évszám építésének idejére utal. A kapu fölött kialakított szoborfülkében Szent Ferenc.

A ferences rendház oldalában **domborműves faikut**. A török motívumokkal felépített kút és fölötte a magyar—török harcot megjelenítő

dombormű a város felszabadulásának 250. éves évfordulójára készült 1936-ban; Medgyessy Ferenc alkotása.

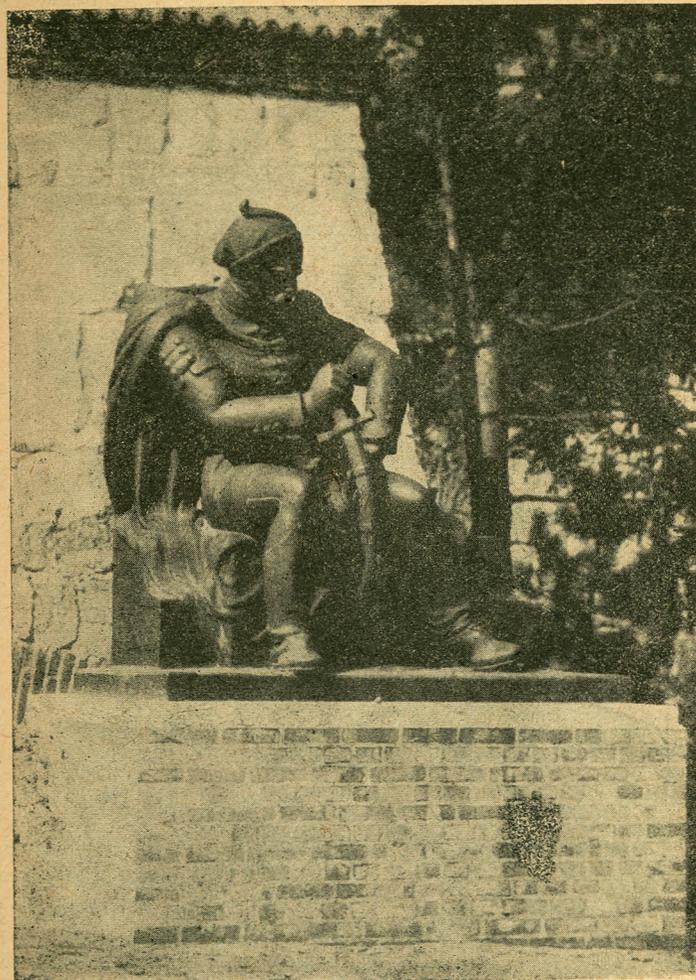
A Szabadság tér rövidebb szárának keleti oldalát a **püspöki palota** zárja le. (2. kép) Épült 1800—1801. években a középkori bazilika romjainak felhasználásával, részben annak homlokzati része és északnyugati tornya fölött. Tervezője talán Rieder Jakab. Kitűnő arányaival, finom részleteivel egyike az ország legjelentékenyebb copf stílusú alkotásainak.

2. kép

Belső berendezésében az empire és a biedermeier stílus érvényesül. Különös értékei szép zöld barokk és fehér mázas copf-empire kályhái.

A püspöki palota mögött terül el az István Király Múzeum **Középkori Romkertje**, amely a magyar középkor legjelentősebb épületének, a királyi bazilikának maradványait őrzi. A romkertnek mintegy a közepén látjuk azt a hatalmas félköríves lezáródást, apszist, amely a háromhajós templom középső hajóját a keleti oldalon, a szentélynél lezárta. A két mellékhajó közül csak az északi (a püspöki kert felé eső) hajó négyszögű záródása látható, míg a déli hajó teljes egészében az úttest alatt rejlik. A főhajót a mellékhajóktól 8 hatalmas pillérpár választotta el, ezek közül ma már csak a déli pillérsor 1—3. és 7. tagja maradt meg. A templom nyugati oldala, ahol két hatalmas tornya emelkedett és kapuja volt, ma részben a püspöki palota, részben a Szabadság tér alatt van. A bazilikához kelet felé ma már át nem tekinthető falak csatlakoznak, ezek közül a legkeletibb hatalmas félkörű falmaradvány Mátyás király sírkápolnához tartozott. A romkert mellett elhaladó úttest másik oldalán egy másik kis kápolna félköríves maradványa látható: ez István király sírkápolnája volt, amelyet a szentéavatáskor László király emeltetett. A romkertet három oldalról kőtár veszi körül, amely a bazilika faragott köveit

3. kép

gyűjti egybe. A mauzóleumban lépcsős talapzaton István király velencei-bizánci stílusú szarkofágja nyugszik. A kőtár időrendi sorrendben a bazilika díszítéseit és vörösmárvány sírköveit sorakoztatja a látogató elé. A szép román stílusú épület Lux Géza munkája. Tőle való a mauzóleumot díszítő kovácsoltvas ablak is, míg a kőtár falába illesztett domborművek Madarassy Walter művei.²

A romkert kőtára és a püspöki palota kertje mögött a Szabadság tértől a Lakatos utcáig 106 méter hosszúságban a régi **várfal** és a Monostor-bástya maradványát látjuk. A kváderkövekkel burkolt, viszonylag alacsony fal és a ferdeszögű, un. ó-clasz rendszerű bástya 1602-ben épült, amikor a császári csapatok rövid időre visszafoglalták a várost.

A várfal előtt helyezkedik el kő talapzaton **Wathay Ferenc ülő bronz szobra**. (3. kép.) Lux Elek alkotása. Wathay Székesfehérvár vicekapitánya volt 1602-ben, amikor a török ostrom alá vette a várat és annak eleste után éveken át raboskodott a konstantinápolyi Jedikulában.

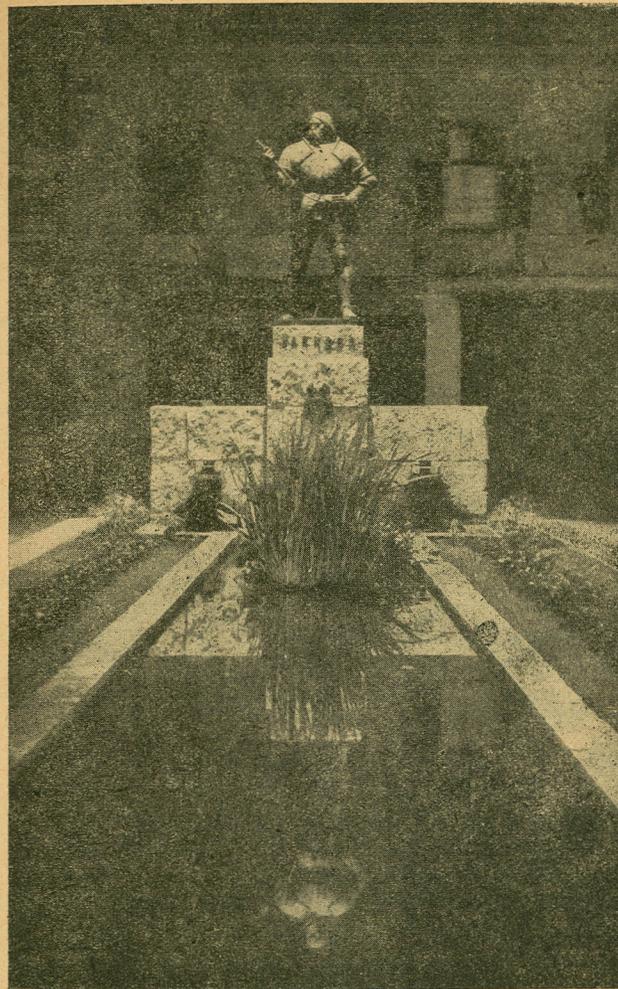
A Népköztársaság út helyén néhány évtizeddel ezelőtt még szabadon folyt a várárok vize. A Lakatos utcából — amelynek emelkedője a vár

4. kép

és a váron kívüli terület szintkülönbségét ma is híven érzékelteti —, a Bástya utcába jutunk. Ez a szűk és újra meg újra megtörő utcácska a meg-megtörő várfalat követi. Eredetileg csak az utca baloldalán emelkedtek házak, jobboldala maga a várfal volt. Meggyőzően mutatja ezt a klasszicizáló stílusban épült **Mészöly-ház** (Bástya utca 3.) kert-falában megmaradt várfal részlet; a csaknem teljes szélességében megmaradt fal kváderkövei közvetlenül az utca mellett láthatók. A Bástya utca régi házai közül megtekintésre méltó a **Lukáts-ház** (Bástya utca 4) klasszicista homlokzatával. A Bástya utca 9. igénytelen külsejű földszintes házában működött évtizedeken át Székesfehérvár első nyomdája, a **Számmer-nyomda**, amelyhez Vörösmarty Csongor és Tündéjének első kiadása is fűződik.

A Bástya utca végén az **István Király Múzeum**hoz érünk. A múzeumot 1873-ban hozta létre Fejér megyének és Székesfehérvárnak múltért

5. kép

lelkesedő közönsége. A múzeum 1929 óta van ebben az épületben, amely 1935-ben a Bástya utcai oldalon új szárnyal bővült. Két állandó kiállítás: Fejér megye története az őskortól 1848-ig (régészeti-történeti kiállítás) és A Velencei-tó élete (néprajzi-termesztudományi kiállítás) 1950-ben készültek el s a legszebb középeurópai kiállítások közé tartoznak. Igen gazdag és értékes a múzeum római kőtára is, amely — helyszüke

miatt korszerű rendezésére még nem került sor, — a látogatók számára szintén megtekinthető. Az állandó kiállítások mellett a képtár helyiségben havonta váltakozó időszakos kiállítások vannak.³

(A Felsőváros műemlékeivel a 24. lapon foglalkozunk.)

Ha a Ságvári Endre téren végighaladva befordulunk a Március 15-e utcába, jobbkéz felől egy kis tér nyílik. Ennek sarkán (Várkapu utca 2) állott a **Budai kapu** nyolcszögű, zömök tornya, amelyet 1872-ben bontottak le. (4. kép.) Magát a szűk kaput és a hozzátartozó várfalat, amelyek a mai Március 15-e utcát elzárták, 1809-ben bontatta le a városi magisztrátus és a megnyitott utcát a város határában díszszemlét tartó József nádor tiszteletére, ettől kezdve Nádor utcának nevezték.

A kis tér közepén hosszú vízmedence mögé helyezve **Warkocs György szobra** áll. Erdey Dezső kitűnő alkotása. (5. kép.) Warkocs György Székesfehérvár várkapitánya volt 1543-ban, amikor Szülejmán szultán megostromolta és elfoglalta a várost. A polgárok árulása következtében, akik visszavonuló csapatai elől bezárták a Budai kaput, annak tövében hősi halált halt.

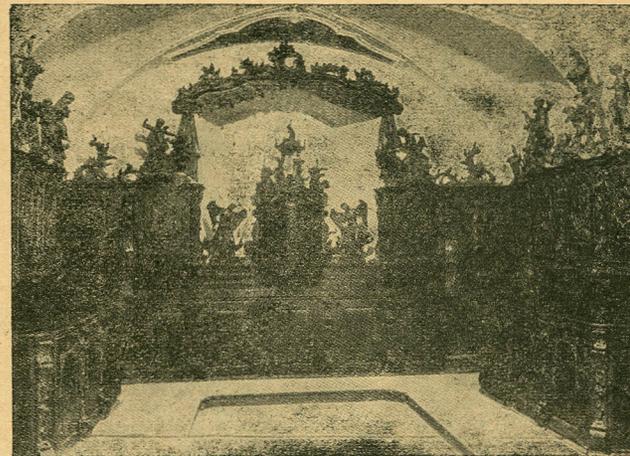
A mai Ady Endre utca régi neve Sas utca, amelyet a **Fekete Sas** vendégfogadóról (Ady Endre utca 7) kapott. A szálloda mai, klasszicista külseje az 1820 körüli időből való. Az épület és maga a szálló azonban sokkal régiebb: a Fekete Sas 1701-ben említi az első írásos feljegyzés.

A Zalka Máté utca régi nevét szintén egyik épületéről, a jezsuiták, majd ciszterciák gimnáziumáról kapta: Oskola utca. A **régi gimnázium** (Zalka Máté utca 7) régi egyemeletes épületében 1724-ben nyílt meg a jezsuiták gimnáziuma, amelyben 1776—86. között a pálosok, 1813-tól a ciszterciák tanítottak. Kiemelkedő tanáraik közül Pray Györgyöt, Baróti Szabó Dávidot, Anyos Pált, Virág Benedeket és Budenz Józsefet, híres tanítványaik hosszú sorából Fejér Györgyöt, Horvát Istvánt, Vörösmarty Mihályt, Vajda Jánost, Szalay Lászlót, Ybl Miklóst és Goldzieher Ignácot emeljük ki. Az épület mai korai eklektikus külsejét és második emeletét 1874/75-ben kapta.

A Bartók Béla téren emelkedő **Csók István Képtár** az 1940-es években épült, a képtár 1955-ben nyílt meg. A méreteiben is nagyszabású galéria a magyar szobrászat és festészet történetéről nyújt — a Szépművészeti Múzeum válogatott anyagából — átfogó képet.⁴

A Zalka Máté utcából a szűk János közön keresztül jutunk el a **ciszterciák templomához**. A szép, kéttornyú barokk templomot 1745—51 között a jezsuiták építették, valószínűleg Paul Hatzinger székesfehérvári építőmesterrel. Tágas, világos belső terének kimagasló értékei Caspar Franz Sambach bécsi festő (1715—95) mennyezetképei. A szentély kupoláján a felhőkön trónoló Szentháromságot látjuk, angyaloktól körülvéve. A hajó első boltozatán Szent István Szűz Mária oltalmába ajánlja országát. A harmadik mennyezetkép Loyolai Szent Ignác megdicsőülését ab-

rázolja. A mennyezetfreskókhöz szervesen csatlakozik a szentély egyenes záródású falának oltárkép-freskója, amely Nepomuki Szent János megdicsőülését örökíti meg. A puttók és angyalok között, felhőgomolyagokon térdelő szent alatt, a földi szférákban a templom maecenásait jelenítette meg a festő, Vanossi Antalt és a magyarruhás Amadé Antalné. Ugyancsak C. F. Sambach műveinek bizonyultak a mellékoltárképek: Krisztus a keresztfán, Loyolai Szent Ignác, Órangyal és Xaveri Szent Ferenc. Csodálatosan egészíti ki a képek könnyed játékosságát a gazdagon díszített későbarokk szószék, az óbudai Bebo Károly szobrász alko-

6. kép

tása. A templom művészi hatásába méltón illeszkednek az oldalkápolnák szép barokk kovácsoltvas ajtajai, a gazdag faragású oltárok és padok, a székesfehérvári jezsuita asztalos műhely remekei. Ennek a műhelynek legkiemelkedőbb alkotása azonban a sekrestye tölgyfából faragott rokokó stílusú mesteri berendezése. (6—7. kép.)

A templom melletti kétemeletes volt **ciszterciák rendházat** (Március 15-e utca 6, ma diákkollégium) szintén a jezsuiták építették 1744—45 között, barokk stílusban. Utcai homlokzatán helyezték el Anyos Pál és Virág Benedek emléktábláit, akik a XVIII. század második felében a pálosok sorában az épületben laktak. A két emléktábla között kapott helyet (helytelenül) Vörösmarty Mihály emléktáblája, aki a gimnázium tanulója volt. Az épület belső díszítésének legnagyobb értékei a lépcsőház mennyezetének és oldalfalainak barokkos rajzú, az ebédülő mennyezetének rokokó stukkói. (8—9. kép.)

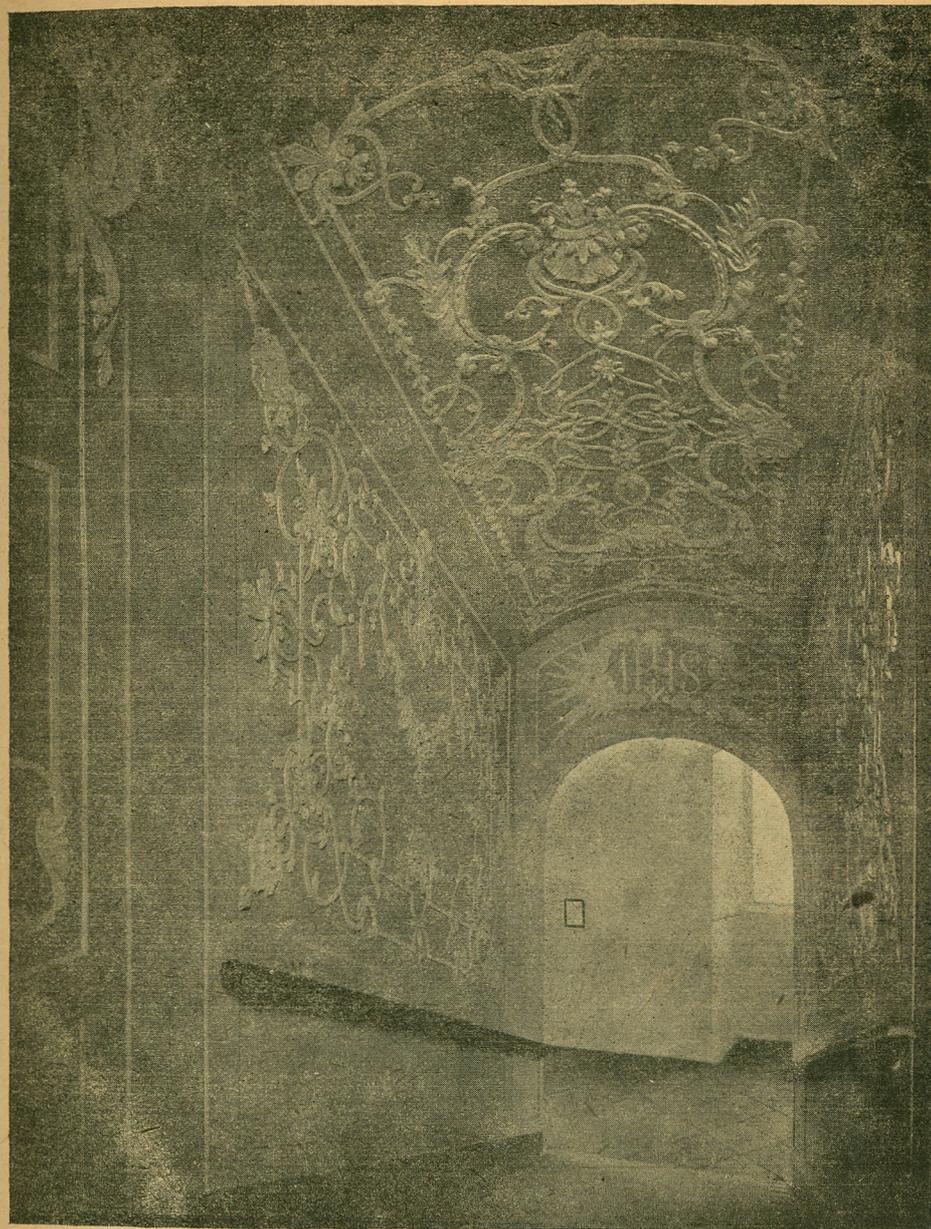
A **Fekete Sas gyógyszertár** (Március 15-e utca 9, ma 3/2 gyógyszer-

tár) eredetileg szintén a jezsuitáké volt, akik a gyógyszerterát 1745-ben szerezték meg. Rokokó faragású igen szép bútorzatát 1758-ban készítették el a jezsuita asztalos műhelyben Paumgarten Bernát vezetésével. A patika, amely eredetileg a rendházban kapott helyet, 1776-ban költözött mai épületébe. A közepen elhelyezett szekrényes asztal már későbbi alkotás, az empire-kor jellegzetes oszlopaít és díszítőelemeit látjuk rajta. A berendezést kiegészítik a régi patika-edényei, amelyek egy része a jezsuiták idejéből való. Az egri patika mellett a Fekete Sas gyógyszerter használataban lévő hazai patikánk.

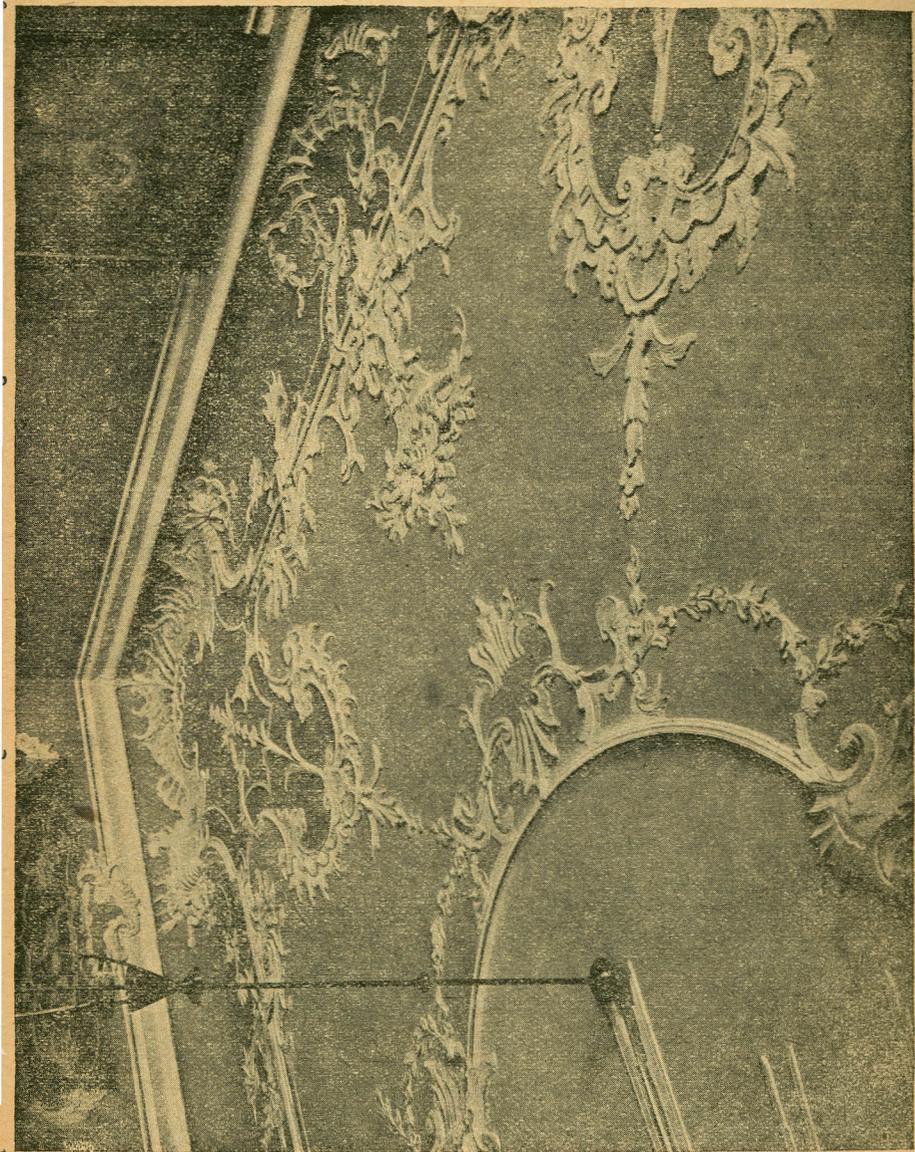

7. kép

Ha a keskeny Juhász Gyula utcán át visszatérünk a Zalka Máté utcába, a nemrég helyreállított **Zalka Máté utca 6.** számú barokk ház elé érünk. Az épület különleges értékét középkori emlékei adják: kapualjában háromosztatú ülőfülkét bontott ki a helyreállítók munkája. A hasonló ülőfülkék alapján korát a XV. századra tehetjük. Az ülőfülkével szemben kőkeretes ajtó nyílik, ez is a középkor maradványa. A ház mellékutcai homlokzatán az első emeleti ablak szép gótikus kőkerete arról tanuskodik, hogy az egész épület mai barokk külseje ellenére már

8. kép

9. kép

a középkorban fennállott. Hasonló kőkeretes ablakok — kevésbé jó állapotban — a főhomlokzaton is megmaradtak, ezek helyreállítására azonban nem került sor. A gótikus ablak alatt Goldzieher-emléktábla Bory Jenőtől.

Egyszerűbb, de szép provinciális barokk házak szegélyezik az enyhén ívelő Zalka Máté utca két oldalát: a Font-ház folytatása a **Caraffa-ház** (Zalka Máté utca 4), a **Zalka Máté utca 8.** hangulatos udvarával és kétoldalt szép rácsozatával, az ellenkező oldalon a **Zalka Máté utca 1. és 3.** házai.

Ha a Caraffa-ház és a Zalka Máté utca 6. számú ház közötti elhajló szűk középkori sikátoron végigmegyünk, a Jókai utcában ismét középkori házak közé kerülünk. Szép barokk külseje ellenére gótikus eredetű a **Jókai utca 5.** finom sarokerkélyes épület, amelynek falában ma is látható egy kis középkori ablaktöredék. Igen hangulatos a belső udvara és lépcsőháza. Hasonlóan a középkor ízét érezzük a **Jókai utca 10.** számú — ma barokkos — épület asszimetrikus elrendezésű ablakaiban, azok árnyában, a homlokzat hajlatában.

A **Jókai utca 3.** számú barokk ház (zeneiskola) a Caraffa-házzal rokon jellegű, azzal a XVIII. század elejétől mindvégig közös tulajdont alkotott. Kapuja zárókövében városi címer van.

Az eredetileg barokk **Luksche-ház** (Jókai utca 2) belső kis udvara őrzi a város legjelentősebb törökkori emlékét, a **Güzeldzse Rüsztlem pasa ilidzsászi-t** (Szép Rüsztlem pasa fürdője). A fürdőből csak egy boltíves, sztalaktitos csegellyel induló téglakupola maradványa látható, melegvezető agyagsóvel, amely a szomszédos ház (Szabadság tér 8) udvarán lévő gyógyforrásból hozta a vizet. A fürdő alatt nagyobb középkori falakat bontott ki a feltárók munkája egy alagút bejáratával, amely a közeli várfal felé irányul. A fürdő Güzeldzse Rüsztlem budai pasa alapítványából épült 1559—61. évek körül.

A Jókai utcával átellenben lévő Liszt Ferenc utca műemlékei közül a **Szógyény-Marich-házat** (Liszt Ferenc utca 1, ma Városi Kultúrotthon) emeljük ki. Homlokzata a kanyarodó utca ívének megfelelően domborúan elhajló. Egyszerű homlokzatából csak szegmentivesen domborodó ablakai állnak ki. Már a XVIII. század első feléből vannak adatok róla, mai formáját késői barokk stílusban a század második felében kapta. Ion pillérekkel és gazdag párkánnyal keretezett főbejárata újabb keletű.

A Liszt Ferenc utca kanyarodójában, a székesegyház körüli dombra felvezető Lépcső utca sarkán áll a barokk, manzardtetős **Lépcső utca 1.** számú hangulatos régi épület, bronzernyős szoborfülkében Nepomuki Szent János barokk szobrával. A ház bejárata a Lépcső utca lépcsőjének pihenőjéről nyílik.

A Liszt Ferenc utca 4. és 7. számú házai között állt valamikor a **Palotai kapu**, amelynek négyszögletes tornyai között a magyar királyok

szobrai álltak. A XIV. századból származó építményt a múlt század elején bontották le.

Ha a Lépcső utcán felmegyünk, a Csók István utca hangulatos öreg házai közé kerülünk. A **Csók István utca 7. és 9. számú** kanonoki házak mai formájukban copf stílusúak, de már mindkettőt említi az 1727. évi összeírás. A **Csók István utca 8.** elpusztult épületéből csak gazdagon kiképzett kapukerete maradt meg. A szép barokk kapu a legszebbek közül való, amely a régi Székesfehérvárból reánk maradt. A földszintes **Istenszemes-ház** (Csók István utca 11.) manzardtetős barokk homlokzatát naív, de érdekes népies elemek díszítik. A **régi megyeház** (Csók István utca 17.) — amely után az utcát eredetileg Megyeház utcának nevezték — középkori eredetű, 1730. körül építették át barokk stílusban. Hatszögű zárt erkélyének a járdáról induló lábai és ezek mellett a kis kőkeretes ablak azonban eredeti középkori maradványok.

A Csók István utca hangulatos háromszögletű kis térbe torkollik, közepén a **Maulbertsch-kúttal**. (10. kép.) Az Arany János utca kijáratánál a Petőfi mozi annak az egyszerű, falusias jellegű háznak helyén épült, ahol Petőfi Sándor lakott 1842/43 telén, székesfehérvári színész korában.

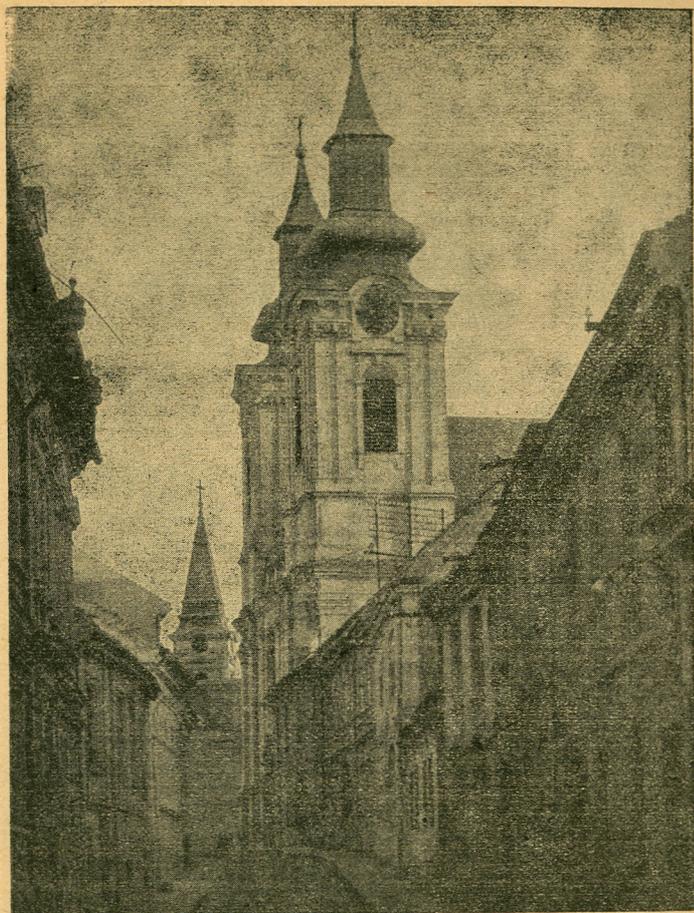
Az Arany János utca keleti házsora (páros számú házak) a Petőfi mozi kivételével a Székesegyház térig Székesfehérvár legszebb műemléki együttese közé tartozik. (11. kép.) A különböző korú és stílusú házak zavartalan egységet alkotnak. Az **Arany János utca 16.** eredetileg barokk épülete később romantikus jelleget kapott. A házsor legszebb épülete a **Rajniss-ház** (Arany János utca 12) korai klasszicista stílusban. A kapu zárókövében 1781. évszám, fölötte könnyed fűzérdísz. A homlokzaton Budenz-emléktábla, aki székesfehérvári tanár korában 1858—60. években lakott e házban. Udvara függőfolyosóval, eredeti vasrácsokkal, hangulatos kapualjával jellegzetes példája a XVIII. századi székesfehérvári polgárházaknak. A mellette lévő 10. számú ház copf stílusban épült, a 8. számú sarokház barokk jellegű. Ez az épület már a középkorban fennállott, a helyi hagyomány Kálmáncsehy Domonkos házának tartja, aki okleveles szerződés szerint 1471-ben 400 tiszta aranyért házat vett az akkori Szent Péter utcában, a plébánia templom szomszédságában.

Az Arany János utcát az emelkedő domb legmagasabb pontján a történelmi jelentőségű **Székesegyház tér** szakítja két részre. A tér, amely a középkori plébánia templomot körülvevő temetőből alakult ki, viszonylagos elszigeteltségében különösen ünnepélyes hangulatot őriz. A téren végrehajtott újabb átalakítások (burkolat, lépcsők, a Szent Anna kápolna előterének kiképzése) az együttes hangulatát, szépségét még teljesebbé teszik. Különösen Kálmáncsehy Domonkos szobrának elhelyezése, térbe állítása megragadó. A teret baloldalt a városi tanácsház szép új szárnya zárja le a Bierbauer-ház hangulatos sarokerkélyével.

10. kép

A mai **székesegyházat** IV. Béla alapította ifjabb király korában, azon a helyen, ahol hagyomány szerint Géza fejedelmet eltemették. Őt magát ebben a templomban koronázták. Középkori neve Szent Péter és Pál apostolok temploma, a belváros plébániatemplom volt. A királyi koronázások alkalmával a szertartások egy része — ítélkezés és lovaggá-ütés — itt játszódott le. A török időben dzsámi (Szülejmán khán dzsámija), 1688. után ismét plébánia templom, a jezsuiták kezelésében. A roska-

11. kép

tag állapotban lévő templomot 1758—68. között közadakozásból barokk stílusban építették újjá. Mindkét tornyában a középkori templom gótikus kőkeretes ablakainak maradványai láthatók. A templom belsejét díszítő freskók Johann Ignaz Cimbal művei, amelyek művészi értékben sem a ciszterciták, sem a szeminárium templomának mennyezetképeivel nem kelhetnek versenyre. A szentély freskóján a megdicsőült Szent István gomolygó felhőkön a Szentháromság előtt térdel. A középső kép Szent Istvánt trónján ábrázolja, amint első püspökségeinek alapítólevelét nyújtja az előtte térdelő főpapnak. A harmadik képen Szent István

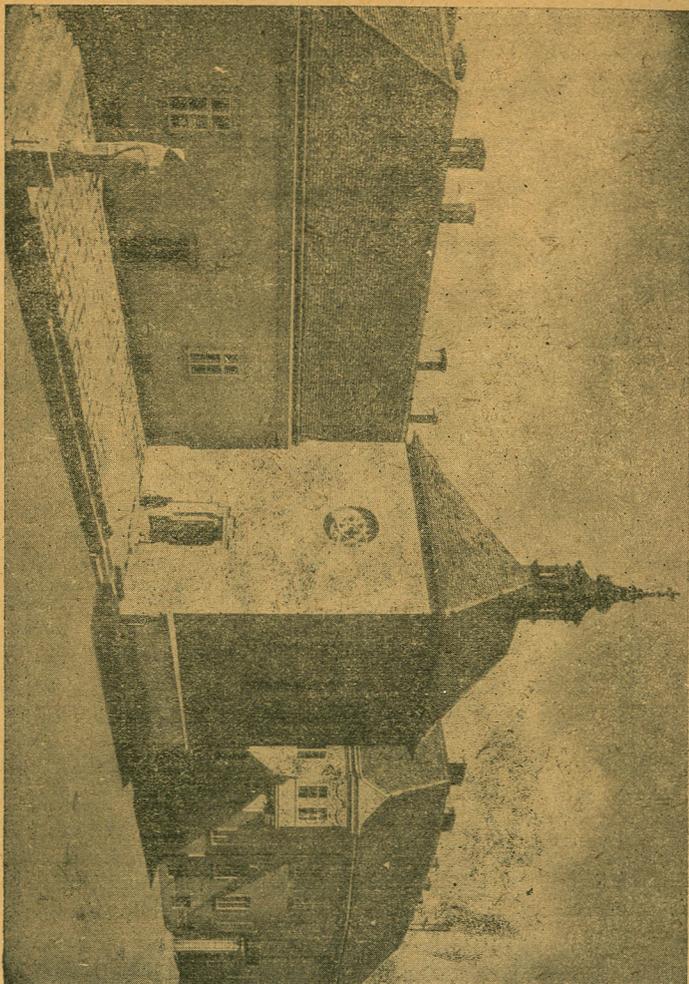
intelveit osztja a hozzá simuló magyarruhás Szent Imrének. A templom legszebb és valóban művészi értékű része a szentély, amely 1773—75. között Mária Terézia segítségével és felügyelete alatt készült. A szentély és a főoltár tervezője Franz Anton Hillebrandt udvari főépítész. Az oltárkép Vinzenz Fischertől való. Nagyon finomak a szentély stukkódíszítései is, amelyek Martin Karl Kellner művei, Szent Teréz és Szent Erzsébet életéből vett jeleneteket ábrázolnak. (12. kép.) A templom — 1777. óta püspöki székesegyház — gazdag belső díszítései közül figyelemre méltó a szentélyt lezáró áttört faragású vörösmárvány oltárkorlát, Georg Johann Mes tatai kőfaragó munkája, a szentély két oldalán emelkedő

12. kép

copf stílusú oratóriumfal, az oldalkápolnák rokokó kovácsoltvas ajtajai, Szentpétery József klasszicizáló ezüst keresztje a főoltáron. A székesegyház kincstárának kiemelkedő értéke Szent István fejereklyéjének XVII. századi barokk tokja és a Mária Terézia által 1777-ben készíttetett Szent István hermája. A herma J. Sebastian Würth bécsi ötvös alkotása. A székesegyház altemplomában helyezték el III. Béla és felesége eredeti vörösmárvány koporsóit.

A Szent Anna kápolna Székesfehérvár egyetlen épségben megmaradt középkori épülete. (13. kép.) Építette 1470 táján Hentel nevű székesfehérvári polgár. A török hódoltság idején imaháznak használták, (Karakas pasa dzsámija), amit török falfestmény töredékei ma is bizonyítanak. Gótikus, egyhajós kis templomtér finom hálóboltozattal. Déli oldalfalán

karcsú gótikus ablakok. A kápolna eredeti nevét nem ismerjük, a török kiverése után azonosították a Szent Anna kápolnával, amelyet azonban Kálmáncsehy Domenkos a királyi bazilika északi oldalán építtetett 1480 táján. Nádasdy László csanádi püspök, aki 1711—29. között székesfehérvári érkanonok volt, restauráltatta. Ekkor került szentélyébe a jelenlegi barokk oltár Nádasdy címerével és a kápolna tetejére a kis huszártorony.

14. kép

A homlokzat elé a XIX. században kis előcsarnokot emeltek, ezt az 1934. évi restaurálás folyamán távolították el és állították helyére későgótikus, pálcátagos kapukeretét.

A Szent Anna kápolna előtti kis tér sarkán **Kálmáncsehy Domenkos** szobra áll, haraszti mészkőből. (14. kép.) Ohmann Béla szép alkotása. A finom, középkori hangulatú alak a székesegyházra tekint fel, amely-

nek egy időben öre volt, baljában az (eredeti) Szent Anna kápolna alapítólevelét tartja, jobbját a kápolna modelljére helyezi. Kálmáncsehy Domonkos, aki két évtizeden át székesfehérvári prépost volt, a város történetének legnagyobb alakja a XV. század folyamán.

A Székesegyház tér intim hangulatában jól illeszkednek az **Arany János utca 3. és 5. számú** kisméretű klasszicista stílusú polgárházai.

A Szent Anna kápolna oldalfala és a városi tanácsház új szárnya mellett elhaladva a Hősök terére jutunk le. A székesegyház falába elhelyezett **hősi emlékmű** Hikisch Rezső (építészeti rész) és Pásztor János (szobrászati rész) alkotása 1929-ből.

A Kossuth utca műemlékei között legjelentősebb a **Győry-ház** (Kossuth utca 15.). Félköríves kapuja zárókövében 1756. évszám építésének idejére utal. Igen szép és értékes udvari része: a déli szárny kétemeletes, az udvar felé nyitott arkádokkal, az északi rész egyemeletes, hasonlóan nyitott tornácokkal. Az épület utcai földszinti helyiségeit a XIX. század elején a Pelikán vendéglő foglalta el, a reformkori mozgalmak helyi központja. Udvari részén volt a színházterem, amelynek legfontosabb korszaka az 1818–1837. két évtized, amikor a „Székesfehérvári nemzeti játék szini társulat”, majd utódai színhelye. Falai között játszott Kántorné, Déryné, Lendvayné, itt kezdte pályáját Jókainé Laborfalvy Róza. Vándorszínész korában szerepelt színpadán Petőfi Sándor. Itt aratta első nagy sikereit Kisfaludy Károly.

A **szemináriumi templom** építése a karmeliták nevéhez fűződik. Hagyományos adatok szerint 1731-től 1769-ig dolgoztak rajta. Aránylag kicsi, de rendkívül szép barokk térhatás, finom és érett részletek jellemzik. Igen szépek az oldalbejáratok kapudíszei, az orgonakarzat kiképzése és faragványai, a dús barokk díszítésű szószék és vele szemben a hasonlóan kiképzett Nepomuki Szent János oltár. A templom legfőbb ékességei azonban Franz Anton Maulbertsch újonnan helyreállított mennyezetképei, az ugyancsak tőle származó mellékoltárképek és az oratórium feszületképe. A szentély mennyezetképén a szeplőtlen fogantatáshoz fűződő eseményeket látjuk. A hajó első mennyezetképe Mária mennybemene-telét, a második mennyezetkép Mária születését eleveníti meg barokkosan gazdag, mozgalmas jelenetezésben. A baloldali mellékoltárkép Szent József halálát ábrázolja, a jobboldalin Szent Annát, illetőleg a kármelita Szent Albertet látjuk. A baloldali oldalkápolna kálvária-jelenete XVII. századi spanyol munka. Az egységes hangulatú és művészi értékű templomot méltó formában egészítik ki a templom fafaragásai, padjai, sekrestyebútorai és kovácsoltvas munkái.

A szemináriumi templommal egyidős a **szeminárium** épülete, amelynek alapjait a karmeliták 1732-ben rakták le. A barokk kolostor eredeti szépségét és a templomhoz viszonyított méreteit az 1910-ben és 1949-ben ráépített második emelet károsan befolyásolta.

A szemináriumi templom Kossuth utcai fala mellett áll **Nagy Lajos király szobra**, Moiret Ödön műve 1942-ből. Ugyancsak a templom falában helyezték el 1935-ben azt a vörösmárvány emléktáblát, amelyet 1810-ben a Budai kapu lebontása alkalmával a megmaradt kaputorony falában állítottak.

A belváros déli végében a Csók István utca és a Kossuth utca a háromszög alakú **István térbe** fut össze, amely nemcsak mérete, de harmonikusan kialakított műemlékei miatt is egyik legszebb részlete Székesfehérvárnak. A tér keleti falát alkotó házsor (István tér 1–6.) hangulatosan változatos műemléki együttes, a XVIII. század végétől, illetve a XIX. század első évtizedeiből. Az 1–3. számú házak klasszicizáló stílusúak. Köztük a volt **Nőnevelőintézet** (István tér 2) a legjelentősebb. Épült 1831-ben, a klasszicizmus alkonyán. A 4–6. számú házak copf stílusúak. Az 5. számú ház 1818-ban pészaki Bajzáth György megyei aljegyző tulajdona volt, aki az akkor működő székesfehérvári színtársulat tagjai számára szállásul engedte át. Valószínűleg ebben az időben Kántorné és Déryné is itt lakott s itt szállott meg Vörösmarty is székesfehérvári látogatásai alkalmával.

A teret dél felé lezáró **Várfok utca 1.** számú ház meglepően sikerült próbája a régi székesfehérvári építészeti hagyományok és a modern építkezés összehangolásának. Az 1942-ben Kotsis Iván tervei szerint épült sarokerkélyes ház falában helyezték el azt a márványtáblát, amely a korábban itt állott ház kapuja fölött díszelgett. A tábla tábla kronosztikonos felirata: „ANNO QUO DESIERE HOC LOCO MOENIA ALBENSIA” (Épült abban az évben, amikor ezen a helyen leromboltak Fehérvár falai) kiemelt betűi 1803-ban jelölik meg a ház építését és a várfal lebontását.

Az István tér kiemelkedő alkotása — méreteiben, értékében egyaránt — a **megyei tanácsház** klasszicizáló stílusú épülete. Johann Tegl helybeli építőmester, Polláck Mihály és egy ismeretlen bécsi építész egyesített terve alapján 1807–1812. között épült. Belsejében inkább a késői barokk stílus érvényesül. Hangulatos kis márványtábla díszíti a nagy barokkos előcsarnok falát, a lépcsőtől jobbra: „Az Isten segedelmével Kilentzedikén Épültek Ezen Ezer Nyoltzszáznak Tsinos Felnyúló Falai E szép vármegye Házának. Vagy: Az itt elhányt Várfok Helyin E' lett Megyénk Bástyája, Hogy ne lennénk az Alázárt Bilintsesek Prédája. A Tekintetes Székesfehérvári Vármegye Házának ajánlja Seregélyesről Devetsery István Rector.” Az alázárt bilincsesek: a megyeház pincéjét 1901-ig börtönné használták.

A tér közepét **István király lovasszobra** foglalja el. A magas talapzaton álló hatalmas bronz szobor Sidló Ferenc szobrászművész alkotása. A szobrot 1938-ban állították.

Az István térről tovább dél felé haladva a **Vörösmarty tér**-re érünk,

amely történetileg már nem tartozik a belvároshoz, a mai városképben azonban annak folytatása. A középkorban a Sziget-külváros déli csücske volt (ma Palota város). Épületei a múlt század közepén, második felében emelkedtek, későklasszicista, túlnyomó részben azonban romantikus stílusban. Legjelentősebb közülük a **Say-ház** (Vörösmarty tér 8), Ybl Miklós fiatalkori, romantikus ízű klasszicizáló ikerháza. A tér közepét **Vörösmarty Mihály szobra** foglalja el. A fehér márvány talapzaton álló bronzszobor Vay Miklós munkája. Készült 1865-ben. Az első Vörösmarty-szobor volt az országban.

Nem lenne teljes Székesfehérvár műemlékeinek áttekintése, ha a Felsőváros és a Palotaváros nevezetesebb épületeiről nem emlékeznénk meg.

A mai **Felsőváros** nagyrészen 1688. után, a török kiverését követő időben létesült, a régi Budai külváros falain kívül. A régi külváros lakott részei csak az egykori várfalak mellett húzódtak: innen valók a Felsőváros legszebb épületei is.

A **Március 15-e utca** északi végén a 13. számú klasszicizáló házat kell megemlítenünk, bájos reliefekkel ablakai fölött. A **Schmidegg-ház** (Március 15-e utca 12., ma Helyőrségi Tiszti Klub) feltehetően Polláck Mihály tervei szerint épült klasszicizáló stílusban. Valamivel későbbi, romantikus stílusú a **Vas utca 34.** számú három utcára néző épület.

A Vörösmarty-tér házaival körülbelül egy időben jött létre a Dózsa György tér nyugati szép és harmonikus házsora, amelyet az 1954/55. évi restaurálások régi szépségében juttatták érvényre. A túlnyomórészt romantikus és koraeklektikus házsor legszebb tagja a **Wertheim-ház** (Dózsa György tér 1) a XIX. század közepéről, klasszicista stílusban.

A **felsővárosi templom** barokk alaprajzi elrendezésén és térhatásán kívül már semmit sem őriz XVIII. századi, a mainál sokszorta kvalitásosabb belső berendezéséből. Az 1739. után barokk stílusban újjáépített templomot 1801—1807. között teljesen átépítették, végleges kialakítása, különösen homlokzatának kiképzése, 1864-ben történt.

A későbarokk építkezésnek szép alkotása a **felsővárosi plébánia**, kőkeretes kapujának zárókövében 1781-es évszámmal.

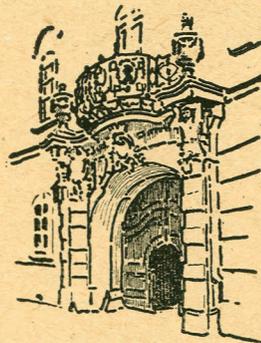
A templom előtt **Nepomuki Szent János szobra** áll. Az áhitatosan égre tekintő barokk kőszobrot 1705-ben a kuruc csapatok kiverésének emlékére Heirich Urli városparancsnok emeltette. Készítője valószínűleg Michael Kuglman szobrász. A szobor talapzatába vésett latin nyelvű — Rákóczi becsmérő —, feliratot a múlt század első felében vakolással eltüntették.

A **Királykút** (Királykút utca) neve középkori eredetét őrzi. A régi Budai külváros falain kívül, de a kapuhoz közel feküdt, a koronázásra érkező királyok kitűnő vízával frissítették fel magukat. Mai egyemeletes

épületét copf stílusban 1790. körül emelték.

A mai **Palota- és Rácváros** szinte változás nélkül a középkori Sziget formáját — talán utcabelosztását is — őrizték meg. A félreeső Rác utcában álló **görögkeleti templom** eredete a török időkig nyúlik vissza. A törökökkel beköltöző rácoknak már 1601-ben volt templomuk a mai helyén, erről 1688-ban, a város visszafoglalása után is történik említés. A XVIII. században több átépítésen (vagy újjáépítésen?) esett át, mai homlokzati kialakítását és belső berendezését 1771-ben kapta. A barokk homlokzat bizánci hatású kupolás belső teret takar. Különösen értékes rckokó ikonosztáza, amely mesterien illeszkedik a merőben idegen környezetbe.

A Piac tér legszebb — és legrégebb — emléke a magas kőtalapzatra helyezett kis barokk **Mária szobor**. Felirata: „Magyar Hazánk Nagy Boldog Asszonyának Tiszteletére 1700-ban Épült Képét 1834-ben Meg újította Az Epe Mirigy Dühétől Harmad Évvel Meg menekedett Székes Fejérvár.” A szobrot 1700-ban azon a helyen emelték, ahol hagyomány szerint 1543-ban Szapolyai János tetemeit, amelyet Szülejmán szultán a bazilikából kiszóratott, eltemették.

JEGYZETEK

1. Valamennyi történeti, műemléki és művészettörténeti adatot rövidesen megjelenő „Székesfehérvár” című könyvből vettem át. Akiiket a részletadatok, vagy a források érdekelnek, azokat ott megtalálja.
2. A bazilika hatalmas történetével, gazdag emléanyagával és ásatásával itt — hely szűke miatt — nem foglalkozunk. Az érdeklődő olvasó ugyanebben a sorozatban megjelent „A székesfehérvári középkori bazilika” című tanulmányomban a bazilikára vonatkozó összefoglalást megkapja.
3. A múzeum állandó kiállításait részletesen ismerteti az „István Király Múzeum kiállításai” című katalógus, ezért ezekkel itt nem foglalkozunk.
4. A Csók István Képtár gyűjteményének ismertetését az előző jegyzetben említett katalógusban találja meg az olvasó.

IRODALOM

Székesfehérvár művészettörténeti múltja iránt érdeklődők tájékoztatására a fontosabb irodalom:

- Csapó Kálmán:** Székes-Fehérvár története. (Székesfehérvár 1861) — Teljesen elavult munka.
- Dercsényi Dezső:** A székesfehérvári királyi bazilika. (Bp. 1943) — A bazilika történetének, emléanyagának és feltárásának tudományos feldolgozása.
- Fitz Jenő:** Adatok Székesfehérvár középkorában. (Fehérvár 1 [1955] 61—71) — A mai székesegyház és a Szent Anna kápolna középkori történetét tisztázza.
- Fitz Jenő:** A Budai külváros középkori templomai. (Székesfehérvári Szemle 10 [1955] 23—33) — Az elpusztult templomokat oklevelek alapján köti a Budai külvároshoz.
- Fitz Jenő:** A középkori Szent Márton-templom Székesfehérvárott. (Művészettörténeti Értesítő 5 [1956] 36—30). — A középkori romkert kőanyagából különválasztja a Szent Márton-templomhoz fűzhető töredékeket.
- Fitz Jenő:** A székesfehérvári középkori bazilika. (István Király Múzeum Közleményei B. sorozat 2. sz.) — A bazilika történetének, emlékeinek, ásatásainak népszerű összefoglalását adja.
- Fitz Jenő:** Vezető a középkori romkertben. (István Király Múzeum Közleményei D. sorozat 1. sz.) — Elfogyott. Szövege nagyjából az előzőével azonos.
- Genthon István:** Magyarország műemlékei. (Bp. 1951) — A műemlékek nem hivatalos jegyzékét adja rövid leírásokkal.
- Kapossy Endre:** Művészeti emlékek a ciszterciták székesfehérvári templomában és rendházában. (Székesfehérvár 1911) — A mennyezetképeket Maulbertschnek tulajdonítja! Elavult munka.
- Károly János:** Fejér vármegye története. (Székesfehérvár 1896—1904) — Második kötete Székesfehérvár történetével foglalkozik. Igen nagy anyaga megfelelő kritikával ma is használható.

- Marosi Arnold:** Székesfehérvár műemlékei. (Székesfehérvár 1927) — Népszerű kis füzet, adatainak egy része már nem helytálló.
- Marschali Rafael:** Székesfehérvári kalauz. (Székesfehérvár 1930) — Sok, másutt nem található adata miatt ma is használható.
- Polgár Iván:** A székesfehérvári bazilika múltja. (Székesfehérvár 1936) — Az utolsó ásatás eredményeit még nem ismeri. Dercsényi D. monográfiájának megjelenése óta elavultnak tekinthető.
- Say Géza:** A barokk Székesfehérvár. (Bp. 1938) — A szép kiállítású könyv első méltó ismertetője a régi Székesfehérvárnak.
- Somogyi Antal:** Székesfehérvár. Művészet és város. (Bp. 1939) — Az előző kötet szép kiegészítése. Elsősorban Székesfehérvár új művészi alkotásaival foglalkozik.
- Magyar Művészet** 1930. évfolyamának székesfehérvári száma. — Székesfehérvár történetéről és művészeti emlékeiről jó áttekintést ad.
- Székesfehérvári Szemle** 1931—39. és 1955 — évfolyamai. — Székesfehérvár történetével, emlékeivel foglalkozó nagyszámú cikke, adatgyűjtése miatt fontos.

MUTATÓ

MŰEMLEKEK:

- Ady Endre utca és műemlékei: 3, 10
 Alsóváros: 3
 Anyos Pál-emléktábla: 11
 Arany János utca és műemlékei: 16, 22
 Bástya utca és műemlékei: 8
 Bazilika: 4, 6
 Budai kapu: 4, 10, 23
 Budai külváros: 3, 24
 Budenz-emléktábla: 16
 Ciszterciták temploma: 10
 Ciszterciták volt rendháza: 11
 Csók István Képtár: 10—11
 Csók István utca és műemlékei: 16
 Dózsa György tér és műemlékei: 24
 Fekete Sas patika: 11—12
 Fekete Sas szálló: 10
 Felsőváros: 3, 24
 Felsővárosi plébánia: 24
 Felsővárosi templom: 24
 Ferences rendház: 4—5
 Ferences templom: 4
 Goldzieher-emléktábla: 15
 Görögkeleti templom: 25
 Güzeldzse Rüstem pasa ildzsászi: 15
 Hósi emlékmű: 22
 István király lovas szobra: 23
 István Király Múzeum: 8—10

- István király sírkápolna: 6
 István király szarkofágja: 7
 István tér és műemlékei: 23
 Jókai utca és műemlékei: 4, 15
 Kálmáncsehy Domonkos szobra: 16, 21—22
 Királyi palota: 4
 Királykút: 24
 Kossuth utca és műemlékei: 4, 22
 Középkori romkert: 6—7
 Lakatos utca: 8
 Lépcső utca és műemlékei: 1—15
 Liszt Ferenc utca és műemlékei: 4, 15
 Március 15-e utca és műemlékei: 4, 10, 24
 Mária szobor: 25
 Mátyás király sírkápolnája: 6
 Maulbertsch-kút: 16
 Megyei Tanácsház: 23
 Monostor bástya: 8
 Nagy Lajos király szobra: 23
 Népköztársaság út: 3, 8
 Nepomuki Szent János szobor: 24
 Palotai kapu: 4, 15—16
 Palotaváros: 3, 25
 Piactér: 3, 4, 25
 Püspöki palota: 6
 Rácváros: 3, 25
 Régi gimnázium: 10
 Ságvári Endre tér: 3
 Szabadságtér és műemlékei: 4—6
 Számmer nyomda: 8

Hillebrandt, Franz Anton: 19
Székesegyház: 17—19
Székesegyház tér és műemlé-
kei: 16
Szeminárium: 22
Szemináriumi templom: 22
Szent Anna kápolna: 19—21
Sziget: 3, 24, 25

Tizes huszárok emlékműve: 4
Török fürdő: 15
Török falikút: 5—6

Várfal: 8
Várfok utca: 23
Várkapu utca: 4, 10
Városi tanácsház: 4
Vas utca 34: 24
Virág Benedek-emléktábla: 11
Viziváros: 3
Vörösmarty-emléktábla: 11
Vörösmarty-szobor: 24
Vörösmarty tér és műemlékei:
3, 23—24

Warkocs György szobra: 10
Wathay Ferenc szobra: 8

Zalka Máté utca és műemlékei:
4, 10, 12—15

NEVEK:

Anyos Pál: 10

Baróti Szabó Dávid: 10
Bebo Károly: 11
IV. Béla: 17
Bory Jenő: 15
Budenz József: 10

Cimbal, Johann Ignatz: 17

Déryné: 22, 23

Erdey Dezső: 10

Fejér György: 10
Fischer, Vinzenz: 19

Goldzieher Ignác: 10

Hatzinger, Paul: 10
Hentel: 19
Hikisch Rezső: 22

Hórvát István: 10

István király: 4

Jókainé Laborfalvy Róza: 22
József nádor: 10

Kálmáncsehy Domonkos:
16, 10, 22
Kántorné: 22, 23
Kellner, Martin Karl: 17
Kisfaludy Károly: 22
Kötsis Iván: 23
Kuglman, Michael: 24

Lendvayné: 22
Lux Elek: 8
Lux Géza: 7

Madarassy Walter: 7
Mária Terézia: 19
Maulbertsch, Franz Anton: 22
Medgyessy Ferenc: 6
Mes, Georg Johannes: 19
Moiret Ödön: 23

Nádasdy László: 20

Ohmann Béla: 21

Pásztor János: 22
Pátzay Pál: 4
Paumgarten Bernát: 12
Petőfi Sándor: 16, 22
Polláck Mihály: 23, 24
Pray György: 10

Rieder Jakab: 6

Sámbach, Caspar Franz: 10—11
Sidló Ferenc: 23
Szalay László: 20
Szent László: 6
Szentpétery József: 19
Tegl, Johann: 23

Vajda János: 10
Vay Miklós: 24
Virág Benedek: 10
Vörösmarty Mihály: 10, 23

Walch, Thomas: 4
Würth, Johann Sebastian: 19

Ybl Miklós: 10, 24

ISTVÁN KIRÁLY MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI

Szerkeszti: FITZ JENŐ

MEGJELENTEK:

A. (tudományos) sorozat:

1. Wathay Ferenc énekeskönyve.
2. Fitz Jenő: Kiadatlan Hercules domborművek Fejér megyében.

B. (népszerű) sorozat:

1. Fitz Jenő: Csókakő vára.
2. Fitz Jenő: A székesfehérvári középkori bazilika.

C. sorozat: Székesfehérvári Szemle

10. kötet, 1955. év.

D. (múzeumi vezető) sorozat:

1. Fitz Jenő: Vezető a középkori romkertben. (elfogyott)
2. Vezető az István Király Múzeum kiállításában.

ELŐKÉSZÜLETBEN:

B. (népszerű) sorozat:

3. F. Petres Éva: Fejér megye rövid története. I.
5. Fitz Jenő: Török erődítések Fejér megyében. I.
6. Fitz Jenő: Török erődítések Fejér megyében. II.
7. Varga Marianne: Néprajzi kutatások Fejér megyében.

C. sorozat: Székesfehérvári Szemle

11. kötet, 1956. év.

**FEJÉR MEGYEI MŰZEUMOK
KÖNYVTÁRA**

Leltári szám: . 29.650 . . .